

Манько Р. М.,

*старший викладач кафедри зарубіжної літератури та полоністики
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*

ЗБІГНЄВ ГЕРБЕРТ І «ПОКОЛІННЯ 56»: ШТРИХИ ДО ТВОРЧОГО ПОРТРЕТУ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню напрямків, течій і явищ, які виникають у польській літературі після жовтневого перевороту 1956 року і з якими пов'язана творча еволюція Герберта. Автори вдаються до аналізу фактів і явищ літературного контексту, а саме формування систематизованого й узагальненого уявлення про добу Жовтневого перевороту 1956 року в польській літературі та про літературні концепції й новаторські чинники, що формували цей особливий і не до кінця вивчений історико-літературний період.

Завдяки уміщеному в центрі поетичного всесвіту Герберта трагічного досвіду епохи й людини воєнних і повонних років, буде здійснено спробу побачити елементи катастрофізму. Така в спроба матиме на меті передовсім осмислити концепцію реінтерпретації творчості Герберта, не оминаючи акцентів, що стосуються міцного її зв'язку з життєвими пережиттями та досвідом автора, з його інтенцією переосмислення суті творчості через почуття необхідності зведення поррахунків з недалеком ідеологізованим минулим у літературі, через рефлексивне мислення та креування мегаобразу митця, котрий є радше філософом буття, аніж поетом «чистого мистецтва». Дослідження запропонує нові підходи до осмислення Герберта як поета суперечностей, неоднозначностей, стереотипів, вихідця з авангардизму, який не був близький ні до формації «Покоління 56», ані до «Колумбів».

Літературознавча розвідка має на меті проаналізувати найвідоміші польські літературознавчі дослідження другої половини двадцятого століття про польську поезію після 1956 року, роль творчості Збігнева Герберта у формації «Сучасників».

Ознайомившись із працями польських літературознавців досліджень Яна Блонського «Зміна варті» (1961), Казіміра Вікі «Літературне покоління» (1977), Єжи Квятковського «Ключі від уяви» (1973), Едуарда Бальцежан, автори доходять до висновків, що приналежність Збігнева Герберта до угруповань і напрямків періоду Жовтневої відлиги мають ситуаційний характер.

Ключові слова: цензура, відлига, слово, культурний процес, історичне тло, дебют.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Розпад епохи соціалізму почався досить рано. У 1953 році помер Йосип Сталін. Після цього період, відомий як відлига, тривав з 1954 по 1955 рік. У цей час цензура стала менш жорсткою, а критики тоталітарної системи почали проявлятися в політичній і культурній пресі. Перетворення, що приводить до значних подій у політичному таборі, завершуються у 1956 році. У лютому цього року відбувся двадцять перший з'їзд КПРС, на якому критикували правління Сталіна, звинувативши його у викривленні ленінських ідей. У Польщі пленум ЦК Польської

Об'єднаної Робочої Партії призначив Владислава Гомулку Першим секретарем партії після страйків у Познані та збройної інтервенції міліції та військ. Жовтень 1956 року приніс надію, яка зі всією гостротою вказала на крах надії на свободу в системі радянського комунізму: повстання в Угорщині стало кривавим і було жорсткою придушене радянськими військами.

Таким чином, жовтень приносить у польську літературу багато дебютів. У цей час свої твори публікують письменники, чия творчість не могла вийти за рамки ідеології соцреалізму.

Літературна критика назвала їх «Покоління 56» (або «Сучасність», відповідно до заголовку часопису). Очевидно, що важко говорити про формацію покоління, оскільки ніщо не об'єднує цих творців поза датою їх дебюту.

У польській літературі 1956 року відчувався *новий клімат*. Найяскравішими поетичними дебютами стали: «Обороти речі» Мірона Білошевського, «Струна світла» Збігнева Герберта, «Рицарська балада» Станіслава Грохов'яка та «Дива» Єжи Гарасимовича. Вони продемонстрували різноманітні тенденції. Поезія Білошевського була найбільш оригінальною, оскільки в її основі були мовні експерименти, а також поетичні перетворення звичайних елементів беденності з властивою їм філософською надбудовою, в гумористичному чи іронічному світлі. Поезія Герберта була глибоко закорінена в гуманістичній і класичній традиції і не виходила за межі сучасної майстерності учнів поетів авангарду, а схильність до скорочення та еліпса були характерними її рисами. Грохов'як любив використовувати гострі дисонансні засоби, близькі до традицій бароко та експресіонізму. Гасимович поєднав гротеск і творчу філософію, чим нагадував Галчинського. З цієї четвірки Гарасимович і Грохов'як були ще молодими поетами. Білшевський і Герберт же переступили тридцятку і до цього часу не змогли дебютувати, оскільки їхні поетичні переконання не погоджувалися з обов'язковими ідеологічними рамками попередніх років. Місце Герберта у цьому гроні є неоднозначне, і приналежність поета до «сучасників» не може окреслюватися прямо і безпосередньо.

Відомий сучасний польський поет Адам Загаєвський про поезію Збігнева Герберта писав так: «Мене захоплює королівська повага твоїх віршів». Цю «королівську гідність», – ясність послання, глибокий моральний тон, історичні та філософські роздуми, – у польській поезії можна порівняти з проникливістю Норвіда [1, с. 29]. Зрештою, ті, хто досліджував його творчість, можуть із впевненістю стверджувати, що твори Герберта наскрізь просякнуті інноваційними ідеями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Не лише найвідоміші польські критики та літературознавці, але й європейські та американські написали багато про Герберта На сьогодніш-

ній день опубліковано майже шістьдесят статей, присвячених інтерпретації окремих віршів Герберта. Ця кількість критичних праць, можливо, неповних, підтверджує думку Бараньчака, автора монографії «Утікач з утопії»: «Якщо до чогось можна причепитися в поезії Герберта, так це до надміру визнання вітчизняної критики» [2, с. 10].

Феномен творчості «Покоління 56» стало предметом досліджень Яна Блонського «Зміна варті» (1961), Казіміра Вікі «Літературне покоління» (1977), Єжи Квятковського «Ключі від уяви» (1973), Едуарда Бальцежана «Поезія польська у 1939–1965 роках» (1988), тощо. У нашому дослідженні опираємося на них.

Формування мети статті. Літературознавча розвідка має на меті проаналізувати найвідоміші польські літературознавчі дослідження другої половини двадцятого століття про польську поезію після 1956 року, роль творчості Збігнева Герберта у формації «Сучасників».

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Герберт дебютував у 1950 році, опублікувавши в тижневику «Сьогодні і завтра» вірші «Прощання з вереснем», «Напис» і «Золота середина». У цьому ж тижневику друкував під псевдонімами (один з них – Болеслав Гертинський) есе й художні та літературні рецензії. У 1950–1953 роках Герберт співпрацював із «Тижневиком Загальним» («Tygodnik Powszechny»), який виходив у Кракові, де публікував рецензії. Після того, як у 1953 році редакція відмовилася надрукувати некролог Сталіна, «Tygodnik Powszechny» був переданий групі RACH без зміни назви. Герберт вирішує не співпрацювати з цим часописом. Згодом, на сторінках краківського тижневика «Літературне життя» 1956 року відбувся його повторний поетичний дебют.

Станіслав Бараньчак зазначає, що література 1956 року є передовсім естетичним бунтом [3, с. 64]. Цієї ж думки Ярослав Славінський, який наголошує на її різноманітності як ідеї, яка революціонує сталінську літературу, руйнуючи її парадигми одноголосості, вторинності науки і доктриналізму [4, с. 130]. Славінський виділяє такі прояви різноманітності у поезії як поетична моралістика, лінгвістична поезія, поезія «звільненої уяви», звернення до традицій (неокласична) [5, с. 83–96]. «Сучасність стала великим мішком, в який потрапили футуризм, сюрреалізм, дадаїзм і нарешті старий добрий експресіонізм і ще давніший символізм. Поетика та історичні течії перестали існувати. Еклектичний вітряк сучасності запущено [...] Обхват «мішка» розмиває межі позицій і робить неможливим будь-яку літературну дискусію виключає застосування принципу свідомого вибору та спрямованості боротьби за розвиток літератури, смаки й уподобання читачів [...] Тому всі можливості дозволені. Все, крім реалізму. Боротьба за сучасність перетворюється на боротьбу з естетикою реалізму» [6, с. 94–96] – так характеризує літературу по 1956 році Аліція Лісецька.

Герберт, який приєднався до передового «загону» Покоління 56, також асоціюють з «Колумбами». Хоча за віком він ближчий до Карповича і Шимборської, ніж до Грохов'яка, якого вважали неформальним провідником нового покоління. Для того, щоб краще зрозуміти особливості поезії Герберта на тлі поетичних пропозицій інших «сучасників», варто зіставити його поезію з поезією Грохов'яка, поета, який передавав атмосферу лірики після жовтня 1956 року. Герберт і Грохов'як – поети культури. Але навіть просте порівняння їхніх текстів

відкриває різні аспекти. Уявлення (уява) і самопізнання Герберта сягають космосу і створюють високі межі філософських узагальнень. Щоб наситити себе життям і відшукати «серце речі», він спускається нижче цих меж. Це не опозиція конкретного та абстрактного, а ступінь філософствування поетичного процесу. Грохов'як є поетом читабельнішим, ніж Герберт, не в значенні застосування засобів вираження, а через ідею: його світогляд є чіткішим, і навіть якщо використано сарказм, поет чітко дотримується конкретної етичної позиції. Герберт інший. Він іроніст, але, в дечому, і мораліст, проте його моралістика не пов'язана з принципами звичайної буденної етики, а тільки з умовним процесом безперестанної верифікації і оцінки, спільної відповідальності людини за світ і історію.

Варто ще раз підкреслити, що поезія Герберта не піддається простій інтерпретації з огляду на її взаємини з двома великими літературними формаціями: «Колумбів» і «Покоління 56». Більшість критиків вважали, що твори поета мають більше спільного з попереднім поколінням «Колумбів», ніж з генерацією Грохов'яка чи Брилля.

У цьому контексті варто зіставити раннього Герберта (зі «Струни світла») з Ружевичем, аби констатувати подібності їх поетичної дикції. Ян Блонський, зазначає: «Герберт був Ружевичем, але у відповідний момент пішов власною дорогою. Не можна сказати, що взірцем для Герберта був Ружевич; він ним просто був» [7, с. 64]. На думку Блонського, вірші Герберта і Ружевича цього періоду можна взаємно перехрещувати. Герберт і Ружевич «зустрічаються в місці», яке умовно можна назвати спадом «після авангарду», і розходяться, коли весь цей спадок потрібно переплавляти на поетичні ідеї. Калішевський слушно зауважує, що читачі, які не мають витончених читацьких здібностей, звертають увагу на візуальну схожість між Гербертом і Ружевичем, яка більше пов'язана з архітектонікою вірша, ніж з основною поетичною тональністю [8, с. 189]. Незважаючи на це, судженням Блонського не можна нехтувати. Казімір Віка так охарактеризував раннього Герберта: «неокатастрофіст, синкретичний (...) щодо поетики катастрофістів і авангардистів» [9, с. 129], який залишається під патронатом Мілоша і Яструна «Пшибося, але вже пропущеного крізь Ружевича» [9, с. 133].

Дебютна збірка автора «Струна світла» (1956) Герберта вводить до польської лірики нові класичні традиції. Серед прихильників цих тенденцій був і Чеслав Мілош, який закликав до розширення завдань поезії шляхом поєднання інтелектуальної сфери та філософської рефлексії. Постулати Мілоша, однак, не були прийняті польськими неокласиками. У 60-х роках з'являються спроби створити неокласичну програму молодим поетом Ярославом Марком Римкевичем. У той же час критик Ришард Пшибильський намагався довести, що багато відомих сучасних поетів, таких як Збігнев Герберт, Артур Мендзижецький і Юлія Хартвіг, належать до цієї течії.

Збігнев Герберт у збірках «Гермес, пес і зірка» (1957) і «Дослідження предмету» (1961) через культ античної філософської рефлексії та споглядання світу з холодної точки зору «свідка історії» тяжів до неокласицизму. Однак він залишався послідовником поетики школи авангарду. У його поезії вибудовується класична дистанція до проголошення морально-патріотичного канону в поезії. Поезія Герберта унікальна за духом, бо не прагне новизни і не женеться за нею. Вона не шокує, не атакує, не є спонтанною, разом з тим

не є вільною в тому сенсі, що хоче зважено вибирати слова, які є універсальними, простими, але не однозначними. На питання Войцеха Вишневського про рефлексійну інтелектуальність його віршів Герберт відповів: «Я не дуже розумію цей термін. Адже кожна людина якнайкраще використовує свій інтелект, а поезія – це ще й роздуми про життя, тому вся поезія рефлексійна та інтелектуальна. Я хотів би, щоб автор такого терміну пояснив мені, що він мав на увазі» [10, с. 68].

Герберту вдалося уникнути двох крайніх ситуацій: нерозуміння та надмірного розуміння своєї творчості. Важливо відзначити, що він не є поетом «очевидним». Читач ясно розуміє, що має справу з лірикою, яку важко читати, важко зрозуміти. Це стосується не лише природної багатозначності метафор, але й прихованих сенсів які здавалося є очевидними, але раптом виявляються несуттєвими. Це не означає, що митець намагається завести читача в хаос, нав'язуючи йому неправильні поетичні рішення. Світ Герберта – це не простий світ, побудований за принципами здорового глузду. Герберт зважає сенси й обдумує протилежні моральні аргументи, неначе прагнучи максимально об'єктивно оцінити реальність. Поетична неоднозначність, яка випромінює іронію, здається, знаходиться на вищому рівні прочитання. Іронія Герберта є похідною від іронії історії. Поет переживає достеменно теж, що й більшість «Колумбів», але говорить про це по 10 роках. Домінування іронії над гротеском вражає. Сучасний поет знає про минуле дуже багато і дуже мало водночас. Час встановлює пропорції, але загладжує рани минулого.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Адам Загаєвський вважає Герберта класиком і романтиком, але також вигнанцем з Аркадії та втікачем з Утопії: учнем Чеслава Мілоша, який переріс майстра; такий великий, як Ружевич, але заледве такий, як Ружевич. Едвард Бальцежан переконаний, що він є найкращим поетом серед живих, хоча «...слід додати: поетом найбільшим – після смерті Мірона Білошевського». Що важливо, він один з двох, трьох позитивних героїв Леопольда Тирманда в «Журналі 1954», який назвав його «вразливим, як відкрита рана» [11, с. 72]. Стефан Киселевський і Ян Йозеф Щепанський, відомі злісні критики, не шкодували похвал. Насправді можна сказати, що немає жодного письменника в польській історії, який міг би впоратися зі стількома проблемами одночасно. Однією з них була проблема суспільного сумління, судді дійсності та мораліста. до того, як виник провакативний стереотип.

1950–1956 рр. – це період, коли визрівав літературний талант Збігнева Герберта. Він не був частиною так званої соцреалістичної літератури, підтримуваної урядом. Крім того, поет не був членом Спілки польських письменників і не користувався жодними привілеями, надані владою членам цієї організації. Це підтверджується тим фактом, що йому не присудили заслужену Нобелівську премію, а також не визнали його творчість, крім збірки «Пан Cogito».

Його відносили до формації «Покоління 56» (або «Сучасність»). Хоча участь Герберта у ній, як виявилось, мала характер виключно ситуативний.

Література:

1. Герберт З., Вибрані поезії / Пер. укр.мовою В.В.Дмитрука. Львів : Каменяр, 2001. 567с.
2. Barańczak S. Życie zaczyna się po trzydziestce / W: Etyka i poetyka. Szkice 1970–1978. Paryż, 1979. s. 159–163.
3. Barańczak S. Uciekinier z utopii (o poezji Herberta). Wrocław, 1994. 245 s.
4. Sławiński J. Krytyka nowego typu / W: Teksty i teksty, 1972. s. 130–150.
5. Sławiński J. Próba porządkowania doświadczeń / W: Prace wybrane, t. 5: Przypadki poezji, red. W. Bolecki, Univeristas, Kraków 2001. s. 83–96.
6. Lisiecka A. W krainie czarów. Szkice literackie. Warszawa 1961. 247 s.
7. Błoński J. Zmiana warty. Warszawa, 1961. 164 s.
8. Kaliszewski A. Gry pana Cogito. Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1982. 242 s.
9. Wyka K. Rzecz wyobraźni. Wydawnictwo: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1977. 596 s.
10. Z. Herbert, Poezja to nie rozpasana wyobraźnia, ale dyscyplina myślenia. Rozmawia Wojciech Wiśniewski / W: Herbert niezmany. Fundacja «Zeszytów Literackich», 2008. 272 s.
11. Tyrmand L. Dziennik 1954 wersja oryginalna. Wstęp i opracowanie, Dasko Henryk. Warszawa 1995, Wyd. Prószyński i S-ka. 343 s.

Manko R. Zbigniew Herbert and the Generation 56: Strokes to a Creative Portrait

Summary. The article is devoted to the study of trends, movements, and phenomena that emerged in Polish literature after the October Revolution in 1956 and with which Herbert's creative evolution is connected. The authors analyze the facts and phenomena of the literary context, namely, the formation of a systematic and generalized understanding of the era of the October Revolution in 1956 in Polish literature, as well as the literary concepts and innovative factors that have formed this special and not fully studied historical and literary period.

By placing the tragic experience of the war and post-war years at the centre of Herbert's poetic universe, an attempt will be made to see the elements of catastrophism. This attempt will aim primarily at understanding the concept of reinterpreting Herbert's work, without omitting the emphasis on its strong connection with the author's life and experience, with his intention to reconsider the essence of creativity through a sense of the need to settle accounts with the recent ideological past in literature, through reflective thinking and the creation of a mega-image of the artist who is a philosopher of life rather than a poet of "pure art". The study will offer new approaches to understanding Herbert as a poet of contradictions, ambiguities, and stereotypes, a native of the avant-garde who was not close to either the Generation 56 or The Generation of Columbuses.

This literary research aims to analyze the most famous Polish literary studies of the second half of the 20th century on Polish poetry after 1956, and the role of Zbigniew Herbert's work in the formation of the Contemporaries.

Having studied the works of Polish literary critics Jan Błoński's "The Changing of the Guard" (1961), Kazimierz Wiki's "The Literary Generation" (1977), Jerzy Kwiatkowski's "The Keys to Imagination" (1973), and Eduard Balcezan, the authors conclude that Zbigniew Herbert's affiliation with the groups and trends of the October Thaw period is situational.

Key words: censorship, thaw, word, cultural process, historical background, debut.